

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

← ТРЕЋА КЊИГА →

Милош Ракић

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1894.

германске струје и свршиће жалосно. Жао ми је, али то је јасно за свакога, да ће тако бити.

Имаћу прилике, да се са том струјом по ново сусретне. Овде сам се у толико дотакао, у колико се то односи на питање о народностима. Она, германска струја, не дела само у овоме, дакле, правцу. То њено делање тихо је, али је стално и систематично. —

Написах ово писмо о народностима овамо и рекох оно што пред својим рођеним очима видим јасно; али признајем, да сам врло мало рекао. Али шта ћу кад сам тако узан делокруг себи означаио, да се нисам, у колико то заслужује важност предмета, упуштао у веће детаље. Ну за тако што отварам поље истинским стручњацима и научарима, који би имали да кажу њихово, а у име науке, којо су се из дубине душе заклели, да ће служити њеним светим и узвишеним циљевима и то искрено и поштено.

Сада није опасно путовати као негда. У осталом никада се није ни могао сравнити пут по овамошњим местима са путем кроз Сибирију, нити посете по круговима, где би се имала присти грађа за њихов рад, са посетама по њиховим харемима. На истинске научнике се и чека, да растерају ову маглу, која је својом тавном дрехом обмотала питање о народностима у Турској, те је о њему тако тешко говорити.

Али нека се има у виду и ово, да је нама, синовима ове земље, јасна ова ствар, да ми врло добро знамо како стоји питање о народностима: но нама је стало до целог образованог света, који је неспремом и малицијом заведен у заблуду. То је оно, што нас, искрено ћу признати, на живо срце боли.

И — за сад је доста.

8. јуна 1894.

ГАЛИВ-ЕФЕНДИЈА.

Писмо из Босне.

(Аграрни односи, дажбине и неколике напомене о управи и општем стању).

Један од најглавнијих узрока босанско-херцеговачком устанку од 1875 год. било је тако звано „аграрно питање“. За ово нам је најбољи доказ аустриски министар гроф Андраши, који је у своме меморандуму, поднетом заступницима европских велесица на Берлинском Конгресу 1878 казао: да је најглавнији узрок свима дотадашњим устанцима у Босни и Херцеговини аграрно питање и вјерски антагонизам међу становништвом тих покрајина. Надаље је поменути меморандум Андрашијев доказивао, да отоманска царевина нема снаге да поменута питања ријешити, те тако један пут осигура трајан мир и поредак у тим покрајинама. Према овоме Аустрија, примивши мандат од Берлинског Конгреса да окупира Босну

и Херцеговину, примила је уједно један врло частан задатак, а тај је био: ријешити „аграрно питање“ и утишати вјерске страсти међу једнокрвном, вјером подјељеном браћом, те тако створити погодбе за подизање цивилизације, материјалног благостања, и културног напретка међу народом у Босни и Херцеговини.

И по нашој и по европској штампи до сада се писало на све стране и са разних гледишта о стању и о управи у Босни и Херцеговини. Са неких страна баснословно се описује културни напредак и материјално благостање народа у тим земљама, и ако ево ни до данас, кроз 16 година аустро-угарске окупације, није ријешено „аграрно питање“, тај најглавнији узрок, који је народ тих покрајина, по самим Андрашијевим ријечима, у таку биједу и невољу бадио, да се је морао чак и на устанак одважити, па можемо казати да у неколико ни вјерски антагонизам није утишан. Није потребе ни доказивати, да је материјално благостање и богатство једног народа основа културном напретку и цивилизацији. Који се народ материјално не развија, не може ни културно напредовати; шта више један напредан и цивилизован народ, чим почне материјално да опада, упоредо и културне тековине тога народа опадају. Наша је намјера да овде изнесемо вјерну и истиниту слику данашњих „аграрних“ одношаја, материјалног богатства и благостања народа у Босни и Херцеговини, поткријепљену истинитим доказима, а читаоцу остављамо, да на основу тога ствара сâм себи слику о материјалном богатству и културном напретку тога народа, као год и о свима оним, по извјесној европској штампи, хваљеним установама, које је аустро-угарска влада у окупираним покрајинама, у интересу материјалног и културног напретка тога народа, створила. Само се по себи разумије, да ми овде под именом народ разумјевамо сељачки сталеж, пошто су Босна и Херцеговина данас једино и искључиво земљорадничке земље. Нас би далеко одвело, кад би заглазили дубље у историју овога предмета и доказивали постанак аграрних одношаја. Доста ће бити да се овде спомене, да је народ у Босни и Херцеговини до 1848 год. давао спахијама само десетак, тако звани „ушур“, а поред тога спахије су га наћеривале, да им кулучи и њихове приватне њиве силом обрађује. Услед силних протеста и жалби народних, упућених Високој Порти, против безакоња и тираније спахинске, послат је у Босну за валију Тахир-паша с наредбом да извиди жалбе народне и уреди одношаје између кметова и спахија. Тахир-паша је тада издао наредбу, по којој је кмет дужан давати спахији, мјесто дотадашњег „ушура“, трећину, а забранио је спахијама, да не смију кметове на кулук гонити, а поврх тога да имају још кметови држави десетину од својих земаљских производа давати. Ово је за народ било са једног зла на горе, те је против оваке наредбе Тахир-пашине у један глас се почео тужити и жалити, па и у хајдучке чете одметати. Али су власти силом оружја народ на испуњавање ове наредбе присиљавале. И данасима живих људи, које су „сுவарије“ (коњаници) Тахир-пашине силом рашћеривале, голим, сабљама сијекући сакупљени народ, којег су власти сазивале да му Пашину наредбу са-

опште, кад се против наредбе почео тужити. Ко је могао и помислити, да ће овакој једној, силом турског оружја изведеној, уставној једна хришћанска и цивилизована европска велесила закониту моћ дати?

Од тога времена па за цијело вријеме отоманске управе у Босни, отоманске власти или су издавале десетину под закуп путем лицитација појединим закупницима; или су је саме власти собом преко својих чиновника од народа купиле. Десетина је давата у нарави. Десетари су ишли у село, те су десетину собом у присуству сеоских вијећника процјењивали. Сваки поједини био је дужан десетину у своме селу на лицу мјеста довести и предати, те су за ту цијељ били по свима селима саграђени нарочити хамбарови и кошане тако зване „десетарнице“. Спахије би пак, односно њихове субаше, долазили собом сами у село, кад је жито обрађено, те са својим кметовима живо премјерили и према томе своју трећину узели. Чим је настала аустро-угарска окупација, одмах је 1878 год. издала Земаљска Бос. Влада наредбу, по којој је народ морао десетину у котарска мјеста довозити и ту је властима предавати, а не као што је дотле било, да је сељак у своме селу предаје. Ово је била већ једна неправда за народ, те је и ова наредба само помоћу бајонета извођена. Као уз пркос кишовито јесењско вријеме првих година окупације, велики довози војничког материјала и провијанта искварили су до зла бога и онако слабе путове, тако да је на мјестима и само довожење десетине у вароши онемогућило. Међу тим, покрај свега овога, спорина код магацина, где се десетина предавала, непрактично и споро мјерење са старим кантарима толико је отежавало народу предавање десетине, да су поједини морали и по 5—6 дана по кишовитом јесењском времену заједно са својом стоком, чекати и дангубити, док би на њих ред дошао да могу десетину предати. Ово је био у главном узрок те је један дио народа са својим кнезовима наредбу Земаљ. Владе — којом се увида давање десетине у нарави и заповједа да се десетина у будуће у новцу отплаћује по цијени коју влада одведи — са свим олако примио. Ну при свем овом, и ако је влада доста велике цијене за откуп десетине стављала, мора се признати да је првих година окупације сам начин, којим се процјењивање десетине вршило, по сељака доста справедљив био. Десетар би долазио у село, те би са сеоским вијећницима, жито кад буде зрело и обрађено, процјењивао или премјерио и тако од њега десетину уписао; спахије би пак по старом начину ишле у село и сабрану љетину код својих кметова премјерали, па од ње трећину узимали. У колико је пак овај начин процјењивања десетине по сељака справедљив био, у толико овако стање спахијама викако годило није. Спахије су само племство, аге и беги, и то наравно мухамеданци. Кмети су сав народ који у селу живи и то је огромном већином православни живаљ. У свој Босни, ако нешто врло мало има мухамедананаца сељака који су господари својих баштина, и они су остали такође кметови. Лукаво и труло, међу тим ни за какав посао неспособно племство, које се научило било, да му

кмет све прохгјеве његовог раскошног живота подмирује, имало је начина, којима је, својом самовољом и ћејифом, својим политичким господством могло кмета, за вријеме отоманске владе, присилити, да му подмирује сав онај вишак за његов раскошни живот, што му није могла трећина подмити. Али са наступањем окупације нестале њиховог политичког господства, па нестале у неколико и њихове самовоље, не могаше се ништа више по старом обичају силом од кмета изнуђивати, а сама пак трећина мала бијаше да подмири раскошан живот, који се са наступањем окупације још више увеличао. Гледајући у сељаку главног виновника за губитак свог политичког господства и свега осталог: знајући да је дух деветнаестог вијека у Европи многу старину за свагда збрисао; видећи да је у Босни све „provizorisch“, па да би се та ријеч могла и на њихову трећину примијенити — племство је тражило средстава, да с једне стране изворе својих прихода повећа, па да којим другим путем накнади оно што се прије силом и самовољом добијало; а с друге пак стране да се којим било начином освети сељаку због свога понижења, те је у томе и успјело, нашавши за своје циљеве најподесније средство у самим мјеродавним факторима Босне и Херцеговине. Видећи наспрам себе наклоност Земаљске Бос. Владе, не испитујући даље с каквих разлога та наклоност потиче, оно је сваки пут разним денунцијацијама онадало сељака, те земаљска влада за Босну и Херцеговину с једне стране, да би себи створила једно непресушљиво врело за своје неограничене финансијске издатке и да би једном за увијек задобила наклоност племства на своју страну, изда наредбу којом се у будуће имају расправљати сви аграрни спорови између кмета и спахије по старом отоманском саферском закону (прозвано тако по мјесецу саферу, кад је издан). По томе закону, између осталог, у будуће при вршењу процјене десетине, поред десетара, мора бити присутан спахија, односно његов пуномоћник, субаша, па, на пошљетку, спахија има *своју трећину од кмета према процјењеној десетини узимати*. Доста је да се само замисли, да је саферски закон односно спахија и кмета кројен онда, кад су спахије у својој потпуној сили биле, кад су по свом положају и утицају могле уклањати са столица босанских паше и везире, а када је кмет био један бесправан створ — па да се већ у напријед зна, од каквих ће он штетних пошљедица по кмета бити. Политичка слабост аустро-угарских дипломата није није боље на видик изишла што овом приликом. Поред све њихове хвале и разметања на Берлинском Конгресу и по европској штампи, да отоманска царевина нема у себи моћи да уреди „аграрно питање“, аустро-угарске дипломате потежу из вилајетске босанске архиве прашином застрти саферски закон „труле“ отоманске царевине и дају му правну моћ, и ако су га и саме отоманске власти, због његових штетних последица по кмета, давно напустиле биле.

Десетина се даје односно плаћа држави од сваког жита: пшенице, јечма, зоби, хељде, прохе, кукуруза и т. д., од сваког *воћа*, и *поврћа* па на пошљетку и од самих *ччела*, *па* и од *броћа*. Трећина се даје пак спахији

од сваког жита и воћа; четвртина му се даје од поврћа: купуса, роткве, репе, лука, кромпира и т. д., а *половина* од сијена. Да се пак изврши процјена десетине на једном мјесту по горњој наредби земаљске владе, морају бити присутни као процјенитељи: десетар као заступник ерара, спахија односно његов субаша као заступник спахије и сеоски вијећници као заступници онога чије се жито процјењује. Десетари немају редовне и одређене плате него добијају 4% од оне десетине, коју у свом подручју унишу. Сваки без разлике спахија има свог субашу; ни они такође немају никакве одређене плате него добијају 10% од оне трећине коју своме спахији скупе. Позната је ствар, да су спахије сами мухамеданци беги и аге, као год што је познато, да у свима скоро варошким мјестима Босне и Херцеговине апсолутна већина мухамеданаца станује. Десетаре који ће десетину процјењивати и писати бирају сваке године у мају мјесецу котарски предстојници, сваки у своме подручју, у споразуму са мјесним котарским вијећем. Пошто су мухамеданци у котарским мјестима у већини, то је наравно, да је и већина чланова тога котарског вијећа састављена из мухамеданаца, и то наравно од вићенијих и богатијих људи, дакле из самих ага и бегова. Десетари нијесу дужни никакве свједоче о свом моралном владању уз своју молбу поднашати. Они се изабирају из најпоқваренијег друштвеног слоја, махом све људи који нијесу могли добити ни наћи никаквог посла ни занимања, те још у десетарима налазе једино средство да своје животне потребе подмирују, све моралне и материјалне пропалице, једном ријечју људи без икаква карактера, поштења и савјести. По највише се бирају из каквих старих субаша и десетара за отоманске владе, или од банкротираних трговаца и отпуштених жандарма и полицаја. Примјера ради да их неколико по имену означимо: Усо Асић, Дедо Сућума (Бањалука), Малин-ага Херцег (Прњавор) и т. д. десетари за отоманске владе; Бакић и Блашчанин (Прњавор) отпуштени жандарми, Никола Тешановић (Бањалука), Ристо Вејић, Јевто Тодоровић, Анто Млино, Јово Деспотовић (Прњавор), све пропали трговци и занатлије, Занто Босанчић (Бос. Градишка) такође пропали трговац. У сваком котару избере се из самих десетара по 1 или 2 комесара, који ће надзиравати, како се десетина пише. Из оваког истог елемента, па још и из горег, регрутовале су спахије своје пуномоћнике субаше. Има их међу њима и таквих, које су данашњи исти судови за разна недјела на робију осуђивали, као што су: Суљан Турчин Хоџић, субаша Мухарем-аге Ђумишлића, којег је окружни суд у Бањој-луци због проневјере на 2½ године робије осудио, те је и робију издржао; Халил Медић, субаша Данијал-аге Ибришагића из Бањелуке, осуђен је такође на једну годину робије због неког јавног насиља; Зајим Хоџа Аршиновић из Прњавора осуђен је због проневјере на 2 године робије и т. д. Сви ови људи добили су од оних истих судова, који су их за разна недјела на робију осуђивали и слали, законита пуномоћја да могу своје спахије — у свима њиховим аграрним пословима с кметовима — заступати. Видимо из каквих су, људи и којим путем састављени десетари

и субаше, а казато је такође да и једни и други немају одређене плате, него да и једни и други добијају проценте од онога што упишу. На даље казато је да за извршење процјене сваке десетине морају бити присутне три странке: десетар заступник ерара, субаша заступник спахински и трећа странка сеоски вијећници, једина која нема никаква интереса, те је према томе наравно и беспристрасна; па мислимо да није потребно даље доказивати сваком оном ко мислити може, да и десетар и субаша у свом личном интересу — пошто од тога проценат добијају — кад не би никаквих других разлога било, гледају да процјена десетине што већа буде; зато су увијек ове двије странке у процјењивању сложне против треће беспристрасне странке сеоских вијећника, и глас треће странке остаје глас „вапијућег у пустињи“, па је онда следствено да по сељака овака процјена дестине неправедна и штетна мора бити. Имаћемо прилике резултате оваке неправедне процјене и фактима доказати; али представимо себи да је десетар баш савјестан човијек, те да га при процјењивању десетине не руководе лични интереси него само правда. У таком случају изазваће против себе мржњу спахинску, те ће га спахије властима денунцирати, па ће из службе одмах отпуштен бити: или ће у крајњем случају идуће године при избору десетара спахинских „вето“ против његовог избора уложен бити, јер спахија као што је казато, своју трећину од кмета према процјењеној десетини узима, па је за интерес спахинске трећине мјеродавна само она процјена која се у десетини упише. Дакле десетар поред најбоље воље и савјести, стицајем прилика, приморан је увијек имати пред очима спахинске интересе, и у сваком случају мора то више узимати у обзир него и интересе самога ерара. Због оваквих случајева нићерани су одмах из службе поред осталих Јово Остојић и Усо Одобашић у прњаворском котару, а Дедо Сућума није могао за 2 године добити десетарске службе само за то, што се замјерио Ахмет-бегу Цинићу из Бањелуке приликом процјењивања десетине код његових кмета у селу „Крминама“. У интересу саме ове ствари потребно је да пријеђемо на сам начин како се процјена десетине код сељака извршује. Када се стрмна жита саберу и у стожину сађену онда дође десетар и субаша са вијећницима стожини и ту процијене колико ока десетине у истој стожини има. Ако вијећници или сељак, чије је жито, нису задовољни том процјеном, онда је према наредби владиној којом би се бајаги сатисфакција сељаку дала, дужан десетар стожину развалити, снопове у њој избројати, и из истих 3 снопа извадити па их омлатити, и онда према томе резултату процјену десетине у цијелој стожини установити. Познато је да сви снопови нијесу нити могу бити једнаки, а из разлога које смо за десетаре и субаше до сад при процјењивању навели, и у овом случају десетар и субаша одабирају веће и теже снопове, како би десетине што више било. За тим у оваквим случајевима простру се пољаве па се одабрата три снопа жита брижљиво рукама сатару, да ни једно зрно не фали, пак се онда измјери и десетина установи. Међу тим, треба узети у обзир, да сељак врше жито на гувну са

коњима, те колико ће се жита расути, колико ће га остати у слами неизвршена, па је онда јасно да ни у том случају, кад би десетар савјесно радио и снопове одабирао, не може сељаку онолико жита изаћи колико му је процијењено. Висока земаљска влада могла је слободно од оваке сатисфакције сељака поштедити. Та по свакој могућној логици је ли то све једно у оваким случајевима или десетар процијењивао цијелу стожину жита или му пребројао снопове па му процијењивао 3 снопа која ће се омлатити да се количина цијеле стожине установи? Колико нам је познато у свима оваким случајевима обично се више сељаку десетине упише, те је у последње вријеме сељак и потраживање оваке сатисфакције махом напустио. А да би се цијело ово лукавство владино што већма замазало добили су десетари прије 2—3 године нарочите кантаре које собом носе да могу *бајати* омлаћено жито од снопова које су изабрали премјерити. Кантари су нека нова врста и народу са свим непознати, мали су да се у џеповима носити могу, оне су им цифрама означене, те није ни замислити да се сељак у мјерењу са њима што год разуме. Будима као што су десетари и субаше најшире је поље да могу сељаку неправду чинити, јер сељак против мјерења кантаром проговорити не смije, а у том се самом мјерењу не разумије, па на послетку ни рачунати не зна: нпр. у 3 снопа било је 4 оне и 70 драма, то у цијелој стожини од 1.126 снопова, колико је ока? За оваки рачунски задатак требао би човек бар који је прошао 4 разреда основне школе а не наш сељак. И од оваке правде са кантарима могла је влада народ слободно поштедити. Жали боже оно новца што је за неколико стотина кантара издато. Када свакако десетару у вољи стоји, да оваким начином уписати може десетине колико му је воља, онда нек је пише бар одмах. Ево навешћемо неколико истинских примјера који су резултат десетарског процијењивања:

Јови (Дакином) Бојићу из Папажана (кот. Прњавор) процијенио је десетар Анто Милино пшеницу за 1892 год. на 500 ока, а кад је оврхо, било му је свега 260 ока.

Тоши Аулићу Папажанину (кот. Прњавор) процијенио је исти десетар зоб, за 1892. на 160 ока и уписао му 16 ока десетине, а кад је оврхо било му је 96 ока.

Станоју Бабићу из Папажана исти десетар за 1892. г. процијенио је пшеницу на 600 ока (60 ока десетине), извршене било је 420 ока.

Луки Аулићу Папажанину исти десетар за год. 1892. процијенио је зоб на 200 ока (десетина 20 ока). Иста зоб била је посијана на њиви Михаила Попадића из Милошеваца. Кад је Михаило дошао стожини, као човек ратар одмах је видио да зоби нема онолико колико му је десетар процијенио, за то узме кантар, развали стожину, премјери све снопље заједно са сламом па чак и саму стожину измјери, и буде свега 260, за тим је извадио 10 снопова па их омлатио, и резултат је био да чисте зоби 74 оне има. Дакле, десетар је уписао Луки 20 ока десетине, према томе дужан је дати снахији 60 ока, таман му треба још 6 ока да купи, те да би намирио десетину и трећину. Ради бољег вјеровања навешћемо да

су ту били, кад је Михаило зоб мјерио и помагали му измјерити је, још Осте Бојић, Дакан Гетојевић, Јован Трњинић.

Јовану Мартићу из Повелича (кот. Прњавор) процјенио је десетар Јаков Давидовић зоб за 1892 год. на 956 ока или 44 улчека, и десетине му уписао 95 ока. Његов спахија Рагиб-бег Ибрахимбеговић из Бањелуке, једини можда у бањалучком окружју који неће никад због неправедне процјене од својих кметова трећину по десетини да купи, сједио је собом на гумну кад је зоб вршена, и сâм је извршену зоб собом премјерио, те је нашао да има 480 ока, таман половица од оног што је десетар уписао.

Симеуну Гачићу из Повелича кот. Прњавор процјенио десетар 1892 год. пира 20 улчека, овршеног било је 15 улчека.

Ристи Аћимовићу такође из Повелича процијенио је десетар 1892. год. проху на 800 ока (80 ока десетине), кад је овршена и измјерена, било је 600 ока. Поменути Рагиб-бег био је кад је вршена, јер му је и Ристо кмет.

Триви Бојићу из Кришковаца 1892 год. процијенио је десетар пшеницу 909 ока, а 90 ока десетине; кад је овршена и премјерена, било је 500 ока. Његов спахија Осман-ефендија Зухудић из Бос. Градишке био је и кад је вршена и премјерена.

Јанко Шикања 1892 г. кад је издао своме спахији Убрахим-ефендији Табаковићу из Бањелуке по десетини трећину од јечма, остало је њему само 7 ока.

Даки Бојићу (Зеканову) из Панажана 1892. процијенио десетар пшеницу на 220 ока, десетина 22 оке; кад је оврхо и измјерио било је 160 ока пшенице.

Ово је само неколико примјера да се види, како се праведно десетина процјењује и трећина наплаћује. Ми ћемо имати прилике још оваких сличних примјера наводити, а сад пођимо даље.

Куруз се за отоманске владе, а и првих година окупације, најпре брао и у кошану сводио, пак онда на овако обрате курузе дошао би десетар те од њих десетину процјењивао. Ако кмет не би био са процјеном задовољан, десетар би му онда кукурузе пресуо и премјерио, па десетину уписао. Од кад је изашла владина наредба да спахије имају трећину по десетини узимати, и у процјењивању десетине присуствовати, од тада је заповјеђено да се десетина од куруза имаде узимати на њиви, док су још курузи необрани процјењивати, и да сељак не смије прије куруза брати, док му се десетина не упише. Код нас се њиве за свако жито ору на разоре а не под једну бразду. Процјена се врши онако исто као што смо и код стрмног жита споменули. Ако сељак није задовољан са процјеном, онда му се преброји, колико има на њиви разора па се изабере 3 разора и оберу, обране курузе десетар кантаром премјери — и пошто одбије „фиру“ на клип, јер се мора рачунати колико измрвљена куруза у зрну може бити, па му онда десетину на цијелој њиви процјени и упише. Познато је да њиве не могу бити све право четвртасте, него да их има

разна облика, па према томе има и разора на њиви дужих и краћих, као год што се деси да се сва њива не деси једнако плодна. Послије свега досад казаног излишно је даље доказивати, да ће и десетар и субаша одабрати веће и плодније разоре да се оберу, како би десетине више било; као год што би излишно било доказивати и примјерима доказивати, пошто смо то већ код свршеног жита учинили, да и процјена десетине код куруза мора по сељака неправедна бити.

Ну поред овога сељак мора код куруза још једну штету да трпи, а то је при одбијању „фире“ на клин (оточак), јер, као што је казато, десетина се имаде процијенити, колико би куруза измрвљених у зрну могло бити а не са клином. Влада је одредила да се имаде код куруза одбијати „фира“ 30—40% процента, према каквоћи куруза који су зрелији и сувљи или зеленији и влажнији, или који су с већим и мањим оточком. По себи се разумије, да су десетар и субаша увијек сложни да мање фире одбију, те десетина већа буде. Ово је заиста врло карактеристично. Десетар и субаша најпре одаберу розоре које хоће, па му опет одбију фире колико они хоће.

Сијено се прије процјењивало у стожини, када буде потпуно суво и на једно мјесто свежено па у стожину сађевено. Познато је да ливаде када се покосе онда пошто је трава лежала један дан у откосима купи се онако у пола суво сијено у мале пластове од прилике 50—100 ока, да се још мало просуши па се ови пластови тек пошто буду добро суви на једно мјесто свде и у стожину сађену. Прије неколике године издала је влада наредбу и сељаку забранила сијено у стожину сађети, прије док му десетар не дође и на њиви у малим пластовима сијено не премјери, и пластове не преброји па десетину упише. Дакле сијено му се још мокро мјери. За ово је знала и сама влада, јер са том наредбом влада је уједно наредила да су десетари дужни, пошто оваке влажне пластове премјере, 20—30% процента на усушак одбити. Али се до године већ покајала, јер идуће 1892 год. десетарима је заповјеђено да никаква процента на усушак не одбијају. Поред овога десетар још према квалитету квалифицира сијено у три класе: I најбољу, II средњу и III најслабију, и тако га у десетину пише а то зато, што влада послје ставља цијене за откуп десетине према квалитету сијена скупље и јефтиније. И овде је прва брига субаше и десетара да сијено слабије врсте II класе упишу у бољу I класу и III класу у II класу. Овде кад још додамо у случају кишовите године ону дангубу и штету коју сељак претрпи, чекајући десетара док му дође да пластове премјери, које је он морао неколико пута због кише разваљивати и по ново сушити; кад још знамо да спахија од сијена половину узима, и кад још доцније видимо по какву скупу цијену мора га сељак десетину влади од њега плаћати онда ћемо тек знати колико штете сељак у својој привреди од сијена трпи.

Крушке и јабуке процјењује десетар у десетину док су на дрвету и то одмах у јунију мјесецу док је још зелено. Не пита се да ли ће се

крушке и јабуке, које у јесен присијевају, моћи одржати, да ли се неће од љетњих врућина поцрвати, осути и спасти, или да ли ће их можда лед побити. Главно је да десетина више буде и да десетар од њих десетину упише. Године 1892 пописао је десетар у селу Слатини (код Бањалуке) десетину од крушака и јабука одмах у јунију мјесецу. Међу тим исте године, лицем на Илин дан 20. јулија (1 августа) лед је падао у више села у Босни па је падао и у селу Слатини и усјеве тако побрио да су њиве одмах пуштене биле. Влада није имала ни толико обзира на ову несрећу народну, него је наплатила десетину од свега оног што је десетар коме десетине уписао, док није лед побрио. Да се не каже да преферujemo, ено „десетарске контролне цедуље“ Стевана (Спасоја) Кетојевића из Слатине, у којој стоји да му је десетар дана 26/6 1892 (н. к.) процјенио и уписао десетину од крушака и јабука и то: јабука I класе 25 ока, II класе 10 ока; крушака I класе 10 ока. Лед је побрио усјеве на Илин дан на наравно и крушке и јабуке, али ипак зато Стеван је као год и сви остали његови сељани уписану десетину морао платити.

Крушке и јабуке десетар квалифицира у двије класе: I бољу и II слабију према квалитету, те према томе влада доцније ставља за откуп десетине и двије цијене, скупљу и јевтинију. II овде не треба спомињати, да ће десетар и субаша слабију врсту II класе протурити за I класу.

Шљиве такође не смије сељак прије отрести, док му десетар десетину од њих не упише. Ако сељак није задовољан са процјеном десетаровом, онда десетар мора избројати дрвеће, па изабрати 3 дрвета шљива па их отрести, те према томе десетину уписати. Овде је све једно као год снопови код жита, или разори код куруза. Како десетина по сељака код шљива праведна бива доказаће нам овај примјер. Глигорију Њежићу из Бос. Свињара уписао је десетар 1892 год. шљива десетине 660 ока, те их платио у десетину оку по 4 кр. а то је 26 ф. 40. Спахија Глигоријев продао је Петру Вишићу своју трећину од тих шљива и примио је за њих 64 ф. 80. Глигорије пак такође продао је свој остатак шљива и примио за њих од Петра 60 фор., али пошто је платио од њих десетине 26 ф. 40, то је Глигорију остало само 34 ф. 60. Дакле резултат је оваки. Од једног шљивика наплатила је држава сељаку за $\frac{1}{10}$ 26 ф. 40, спахија је добио за $\frac{3}{10}$ 64 ф. 80 а сељаку за његових $\frac{6}{10}$ једва је остало 34 ф. 60.

О поврћу: купусу, кромширу, луку, лану, конопљи и т. д., како се и којим начином десетина од њих процјењује није вриједно ни говорити. Десетар и субаша прекрсте ноге у чардаку спахинском, покупе од сељака десетарске цедуље, па срчући каву онако на „тенани“ пишу како код кога за „мунасин“ нађу.

Пошто смо изложили у кратко сам начин процјењивања десетине, могао би когод помислити да смо у том преферани били и како је то могуће да сељак никаквог законитог лијека нема, нити закона који би

сељака у заштиту узео, када му десетар неправедно десетину упише? Ко би прегледао зборник наредаба Земаљске Владе нашао би тамо у једној наредби између осталог, да сељак против неправедне процјене и пописа десетине од стране десетара има право у року од 8 дана доћи котарском уреду и тужити се, а котарски уред дужан је у том случају послати десетарског комесара да ствар извиди. Послије 8 дана од дана процјене ствар се сматра као застарела и сељак губи право да се тужити може. Наиван човек који не познаје право стање могао би већ помислити да је то већ неко средство које сељака од неправде заштићава. Онај пак коме је познато право стање односно ове ствари у окупираним земљама; који зна како се зичју код нас лијено наредбе само писати, и то са извјесним тенденцијама, али не и у пракси изводити наравно да у те наредбе ништа не би вјеровао.

Комесари — за које смо већ приликом избора десетара споменули — бирају се обично по 2 у сваком котару између самих десетара. Њих шаљу кот. уреди да извиђају тужбе од стране сељака против десетине. Комесари се избирају из самих десетара, они су другови десетареви. Њих бира Кот. Пред. са оним истим вијећем које бира и десетаре; ни њима не треба никаква квалификација односно њиховог владања. Комесари као и десетари и субаше немају такође никакве одређене плате; они добијају, мислимо, 10⁰/₀ процента од заслуге самих десетара њиховог подручја. Они врше службу дакле под оним истим условима и под оним истим приликама под каквом је врше и десетари. А састављени су из оних истих елемената из каквих су састављени и десетари; моралне и материјалне пропалице. Усејин-ефендија и Шајиновић у бањалучком, Занфо Босанчић у градишком Јевто Тодоровић у прњаворском котару, банкротирани трговци. Излишно би било према овоме даље и доказивати, да све прилике и околности па на послетку и сами лични интереси силом приморавају комесара, да он не извиђа тужбу кукавног сељака, него да он гледа како ће му десетину више повисити него што му је и десетар уписао, јер што више десетине биће већа заслуга десетару, што већа заслуга десетару, тим већи проценти и заслуга комесарева. Ето из каквих елемената бира влада, и на какав начин и под којим условима шаље у народ људе да носе у рукама теразије правде, па је дијеле народу и извиђају његове оправдане тужбе. Комесари извиђају — по наредби владиној — бајаги правду и народу онаким истим начином, какав је прописан код десетара т. ј. дођу стожини па је развале и снопове преброје, изберу три снопа и омлате, па према томе и десетину упишу, тако исто и код куруза три разора, код шљива три дебла; онако исто као што је већ код десетара казато. Ово је и узрок те се већ народ и тужбе против десетара оганио. Ми ћемо навести неколико примјера односно комесара и вршења њихове правде. Гајо Предраговић из Милосаваца (кот. Прњавор) посијао је на једној њиви 1892 год. зоб. Кад је зоб пожњевена била, дошао је десетар те му уписао десетину од исте, али пошто је зоб у опште те године слабо родила била, десетару је криво било на Бога што није

бољи род дао, да његова заслуга већа буде, те зато да би ту штету накрмио, упише Гаји стрњиште зобено под сијено, и то сијена I класе 200 ока, II класе 200 ока. Пошто се десетина и трећина од стрњишта и сламе не узима, нити се икад од кад је постала десетина узимала, на оваку дрску хотимичну неправду десетареву, Гајо оде у Прњавор тужити се кот. предстојнику. Предстојник пошаље Мустафу комесара да ствар извиди. Мустафа мјесто да правду задовољи и десетину од стрњишта са свим испише, он и оних од десетара уписати 200 ока стрњишта II класе под сијено, упише у I класу сијена, те тако Гајо мораде платити мјесто 200 ока I класе и 200 ока II класе сијена — 400 ока I класе сијена. Ово нека послужи уједно за доказ и квалифицирање осталог сијена, кад се и стрњиште може уписати у најбољу врсту, I класу, сијена. Јови Микулићу из Мартинца (кот. Прњавор) уписао је десетар год. 1891. 3 оке краставаца десетине, и ако их он никако ни сијао није. Јово, ба већи се неким другим послом у Прњавору, оде те се потужи за то кот. предстојнику. Предстојник пошаље комесара. Када комесар дође, види да Јово није никако краставаца сијао, али му ипак не хтједне десетине од њих исписати, казавши му од прилике: видим и сам да нијеси краставце сијао, али ја не могу сада тештера десетарског кварити, а могуће да ти је десетар чега другог мање уписао но што је требало. Ну на овоме ипак остало није. Идуће 1892 год. уписао је опет десетар Јови 10 ока краставаца десетине и ако их ни те године није никако сијао, али ни Јово се више није за њих тужио, јер је видио да хасне нема. Јови Бабићу из Папажана уписао је десетар сијена 200 ока II класе. Јово се потужи кот. предстојнику, да му је десетар неправедно сијено квалифицирао. Овај пошаље комесара Јевту Тодоровића који му мјесто десетаревих 200 ока II класе упише сијено у прву класу и повиси десетину на 300 ока. Из ова неколика примера видимо, да сељаку није вајде против десетара тужити се, и какав задатак од кот. уреда имају комесари да врше. Наравно је да комесар према приликама у којима је и зависности под којом се налази, како од стране власти тако и још више од стране самих спахија, мора тако радити: јер ако не буде тако радио, то ће или одмах из службе отиштен бити или до године неће никако у службу примљен бити. Овде ћемо навести само један примјер који ће нам најбоље представити положај како комесара тако и десетара, у коме се они налазе. Једне године, мислим 1890, бијаше у прњаворском котару постављен за десетарског комесара Јово Остојић. Неки сељани села Кулаша потуже се кот. предстојнику у Прњавору, да им је десетар неправедно зоб процијенио. Предстојник пошаље Јову да ствар извиди. Јово дош вши у Кулаше заиста увиди, да је десетар неправедно зоб сељацима процијенио, и зато се сиромах усуди те им оно зоби колико је знао, по својој савјести, да им је десетар више уписао, — из десетине исписа. Али с оваким поступком нађе се увријеђен субаша бега Башагића из Сарајева, чији су вмети дотични сељаци били, јер овим су интереси бегови оштећени били, пошто би он у овом случају, кад је мање десетине, морао мање

трећине од кмета примити. Зато субаша Башагића бега потужи се на Јову управо окружном предстојнику у Бањулуку, услед чега буде из Бањелуке од стране саме окружне области, послат нарочити чиновник у село Кулаше да ову ствар извиди. Кад је чиновник у Кулаше дошао, увјерио се и сам да је десетар много десетине сељацима уписао и да је Јово коректно радио. Али уз пркос свему томе буде Јово телеграфским путем од стране окружног предстојника из Бањелуке из службе отпуштен, и то само зато како се смио тако што урадити макар ствар и праведна била. Кад је Јово из службе отпуштен био, оде собом окр. пред. да га пита зашто га је из службе отпустио? Кад је Јово дошао пред окр. пред. барона Лазаринија он га је дочекао са ријечима: „*Ја не требах у служби комесара који ће народу десетину смањивати него оних који ће му је повишавати*“ и одмах га од себе отпустио. Ово неколико ријечи бар. Лазаринија, довољно нам карактеришу саму управу земље, намјеру и политику Босанске Владе у окупираним земљама. Овим ријечима не треба тражити никаквог даљег коментара. Оне су саме од себе сувише јасне. Јово Остојић је, мислимо, био први и последњи који је овако што покушао учинити¹⁾.

Довде смо вијерно и истинито изложили сам начин процјењивања трећине и десетине. Као што се види, сви могући фактори у овоме по народ најживотнијем питању стоје против сељака, а сељак је остављен

¹⁾ На послетку баш кад би се на тужбе сељачке у овој ствари обзир и узимао, имаде других разлога који пријече сељака да се не може против десетара тужити. Закон наређује, да је сељак, ако је незадовољан са процијеном десетаревог, дужан у року од 8 дана дотичном котарском уреду потужити се. После 8 дана ствар се сматра као застарела те се на њу никакав обзир не узима. Сва жита не приспјевају у једно исто вријеме, те их и десетари не могу у једно исто доба ни процјењивати. Најприје при спије јечам. Десетар путујући кроз подручна села дође и процијени сељаку јечам. Сељак види да га је десетар прецијенио са 20 ока више десетине, те да ће према томе још неправедно спахији 60 ока дати, дакле свега 70 ока. Сељак би у овом случају, ако хоће да се тужи, морао најприје отићи у котарско мјесто и тужити се кот. предстојнику, а с тим издангубити најмање 2—3 дана. За тим чекати неколико дана док предстојник пошаље комесара да ствар извиди, па да он тек онда јечам вријећи смије; међу тим сељак је покосио траву, сустигла је зоб за жетву, мора се сијено купити, мора се зоб жети, а то су све послови који се одлагати нити смију нити могу, нарочито ако су још суви и лијепи дани, јер ако удари киша, сви ти послови морају да стоје. Сељак сиромаш мора сад размишљати, ако иде у варош да се за јечам тужи, остаће му сијено непокупљено, зоб непожевена, а може се вријеме још окишати, те ће тим оштећен бити, а и ако оде, сумња се, хоће ли му поможемо бити? А кад ово све срачуни: да би му могло остати сијено непокупљено, зоб непожевена, јечам неовршен, на послетку његов трошак и дангуба око путовања, онда му је боље и изгубити 80 ока јечма него ли ићи дангубити и послове, који нијесу за одлагање, остављати. На послетку када узме у обзир да ће тим изазвати личну мржњу десетареву против себе, те је могућност да ће га десетар и онолико колико мислио није, хотимично преферати при процјењивању зоби, пшенице, куруза, шљива, и т. д. те да ће морати опет сваки пут ићи против њега тужити се, а то му је немогуће, онда му је љепше пристати на процјену десетареву него ли ићи на њега се тужити. Јер десетар нема никакве одговорности нити казне, па ма не знам колико десетина сељаку уписао.

самом без икакве заштите и без икаквог правног ослоња на закон, у овим питањима нема правде, нема милосрђа за сељака. Он мора прекрштених руку гледати како ону његову крваву зараду силом односе „вуци и хајдуци“, а њега остављају да уздише за оним, за чим се је цијелог љета у своме зноју и крви кушао. Сама десетина, ма како да је писана неправедно, сељак би је опет подносио да није по десетини трећине давати. Јер узмимо десетар процијени сељаку јечам на 1000 ока и уише му 100 ока десетине. Сељак кад је јечам оврхо није му било више него 600, дакле право би било да је десетине 60 ока, и тако сељак губи на десетини 40 ока јечма. Али ни то није сва штета. Сељаку је уписао, као што је казато, десетар 100 ока десетине, он је према томе дужан спахији дати 300 ока трећине, а он кад је оврхо нашао је свега 600 ока; по правди не би требало да је дао спахији више него 180 ока, а он му мора дати 300. Дакле овде даје спахији 120 ока више трећине, а држави 40 ока десетине, таман 160 ока више. Сељак нека сазове ако хоће људе из 5 села на вршај када јечам буде врхо, па нека их све позове за свједоке да му није било више него 600 ока јечма, то је све забадава, власти просто не узимају никаква обзира у томе, него заповиједају сељаку да мора издати спахији по десетини 300 ока јечма, а ако неће лијеним, власти ће га одмах егзекутивним путем приморати. Ето колику моралну одговорност примају пред цијелим народом у Босни и Херцеговини мудри и хваљени аустро-угарски државници односно Босанска Влада, за љубав интереса неколике стотине ага и бегова босанско-херцеговачких, јер за оваку неправду спахија у очима народа није одговоран, него су одговорне саме власти односно њезини десетари. Спахије се у свима оваким случајевима пред сељаком лукаво подмијавају и сељаку довикују: па нијесам ти ја то процијенио, него то су царски људи процјењивали. Толико хваљени мудри државници и дипломате аустријске не бијаху у стању више ништа створити за читавих 16 година окупације у једном најживотнијем по народ питању, због којег по њиховом самом умовању народ се на устанак дизао — до ли једног грабежа и отимања, јер ми просто не знамо какво би друго „крсно име“ овој ствари дали. Ма какви се дубљи политички рачуни овој ствари тражили, њих човек заиста не би могао наћи, до само једне политичке слабости.

Довде је казано како се десетина и трећина процјењује и пописује, а сад је на реду да кажемо и како се десетина држави у новцу отплаћује. Чим буде готов попис десетине, Земаљска Влада одређује собом цијене, тако звани „афијат“, свима родовима који се у десетину пишу, па се по тим цијенама сељаку израчуна пописата десетина, те је он онда мора у готову новцу отплаћивати. Цијене које Земаљска Влада за откуп десетине постави, увијек су скупље него чаршиске, те сељак мора вазда јевтиније у чаршији своје жито продавати, него што ће га он држави у десетини отплаћивати. Истина је да бајаги кот. предстојници сваке године сазивају котар. вијећа, која према роду године и чаршиским цијенама изводе закључке о цијенама жита те године. Али се на то Зе-

мањска Влада не обазире нити је дужна, по данашњим уредбама, обазирати се, она цијене ставља искључиво по својој потреби. Бивало је година, када је сељак продавао своју оку куруза по 4—5 кр. а плаћао десетину на њих по 6—7 кр., пшеницу продавао по 7—8 кр. а плаћао десетину по 10—11 кр. Ми ћемо узети овде само 1892 год. Те 1892 год. била је цијена за откуп десетине „афијат“ у бањалучком окружју: пшенице ока $37\frac{1}{2}$ пара, или $7\frac{1}{2}$ кр. а. в. (100 кила 5 ф. 85 кр.), дочим је чаршијска цијена била у извозним мјестима Бањалуци, Приједору, Градишкој 30—32 паре ока добре врсте. Риједак је врло случај да је когод скупље могао продати. У селу ако је сељак продавао наравно да није могао добру робу продати 26—28 пара, а шта да кажемо за ону слабу робу, која се ни у чаршији није могла продати скупље од 26—28 пара ока, а сељак је морао у десетини платити $37\frac{1}{2}$ пара. Кукуруз се за десетину морао плаћати ока 25 пара (5 кр. а. в. или 100 кила 3 ф. 90). На поменутих пијацама била је чаршијска цијена 20—21 пару ока, здраве и жуте врсте, слабија роба била је 17—18 пара. Код куће ако је сељак продавао наравно да најбољу робу није могао продати од 18 пара оку, а слабију 14—15 пара, дочим је он сваку оку куруза, ма какви били, по 25 пара у десетини морао платити. Зоб се у десетини плаћала 30 пара ока (6 кр. а. в. или 100 килгр. 4 ф. 68 кр.), чаршијске цијене су биле 23—25 пара ока. У овакој сразмјери ставите су цијене и на остало жито и производе сељачке, а ми смо ове навели само овде као примјер. Међу тим ако би се когод сумњао у истинитост нашег тврђења, нека добави себи наредбу Земаљске Владе, којом је она установила цијене за откуп десетине у год. 1892, и нека прибави себи податке пошто су биле цијене житу на сисачкој и пештанској пијаци у новембру и децембру 1892 па чак и за цијелу 1893 год., куда се наше жито извози па ће се увјерити не само о овоме свему што смо ми навели, него да је било жита којем је цијена јевтинија била у Сиску и Пешти него ли она коју је Бос. Влада сељаку за откуп десетине силом натоварила. А ми ћемо ради илустрације до сад наведенога навести још само овај факт. За сијено је већ казано којим се оно неправедним начином по сељака процјењује, на даље казано је да спахија од сијена половину узима. Сијено је дужан сељак све свести, на једно мјесто у њиви сађети, па ће га ту одмах са спахијом на пластове поделити, или ће доцније, ако га свега заједно сађене, са спахијом ужетом премјерити и спахији његову половину сипиром одсјећи. Било је година, кад је Влада стављала цијену за откуп десетине сијена I класа 2 кр. За годину 1892 наплаћивата је десетина за сијено I класа $7\frac{1}{2}$ пар. ока ($1\frac{1}{2}$ кр. а. в.), II кл. 5 пар. ока (1 кр. а. в.), III кл. $2\frac{1}{2}$ пар. ($\frac{1}{2}$ кр. а. в.). Ово су код нас и превише скупе цијене. Јови Добрњцу из Кришковаца уписао је десетар 1892 год. сијена десетине 500 ока I класе. Сваку оку десетине тога сијена морао је он платити по $1\frac{1}{2}$ кр., дакле за сијено само 7 ф. 59 к. десетине, а то онда значи да исто цијело сијено Јовино, по процјени десетаревој и владиним цијенама, вриједи 75 фор. кад је десетина од њега десетина 7 ф. 50. Јово

је продао своју половину тога истога сијена попу Вајину Игњатићу из Папажана за 10 фор. а иста половина, по процјени десетаревој и владиној цијени, требало би да вриједи 37 фор. 50 к.

Остоји Гајићу из Кришковаца (кот. Прњавор) уписато је 1892. год. десетине сијена у бари 400 ока I класе, платио је десетине за исто по $1\frac{1}{2}$ кр. 6 фор. То исто сијено вриједи по десетини дакле 60 ф а. в. Спахија његов Ибрахим-ефендија Табаковић из Бањелуке продао је своју половину тога сијена која њему припада за 11 фор., а та би половина према десетини требала да вриједи 11 фор. Ибрахим ефендија, је врло имућан и уредан човек, те нико не може казати да га је нужда или какви други разлози нагнали да сијено у бесцјење продаје.

Томи Варници из Папажана уписато је сијена десетине, год. 1892, ока 275 I кл. Његов спахија Хадем-ага Хамдић из Бањелуке продао је половину тога истог сијена, која му припада, за 4 фор. а. в. и ако цијело сијено по десетини требало би да вриједи 31 фор. 20 кр., а продата половина Хадем-агина да вриједи 15 ф. 60 кр. Луки Гајићу из Кришковаца уписато је десетине 1892 год. сијена I кл. 800 ока, II кл. 280 ока, а то чини десетине 14 фор. 80 кр. Његов спахија, Осман-ефендија Зухудић из Градишке, није више ни тражио за своју половину од 20 фор. и ако ето, по десетаревој процјени и владиним цијенама, цијело сијено требало би да вриједи 148 фор. а половина спахинска 74 фор.

Ристи Јунгићу уписано је десетине сијена 1890 год. ока 700 I кл. Те је године била цијена сијену за откуп десетине 2 кр. Ристо је дакле платио десетине за само сијено 14 фор. Половину истог сијена откупио је Ристо од свога спахије Хадем-аге Хамдића која му је припадала за 13 фор. 50 кр. и то управ мјесеца марта*) 1891 год., па још за два мјесеца на вересију. А ето по десетини то би сијено требало да вриједи 140 фор., продата пак половина да вриједи 70 фор. Сви ови примјери које смо о сијену навели, наведени су из оних села која су лијеним путем за Бањулуку везана, те одакле се сијено може на колима у варош возити и продавати. А какве ли цијене могу бити сијену по оним селима, куда је брдовито земљиште, или која су удаљена од вароши, или која нису никаквим добрим путем за варош везана?

Нека нико не мисли да су ови примјери што смо их о сијену навели поједини случајеви. Не. И данас и увијек у свако доба могла би сва половина спахинског сијена откупити по ону исту суму новаца, колико за њих држава десетине наплаћује. Ово је једини случај где се није могло никакo наћи начина како би се спахински интереси боље у заштиту могли узети. Чудо да влада још није наредила да сељак мора спахији половину сијена по десетини кантаром мјерити и продавати. Али и ово нам је поред осталих још један примјер, колико се сељак неправедно уцјењује кад мора спахији трећину по десетини давати.

*) када је сијено најскупље.

Преко цијена поврћа и воћа пријећи ћемо; какве су цијене за његов откуп то сељак који плаћа зна врло добро, него ћемо се овде још само зауставити код пчела, лана, конопље и броћа. За вријеме отоманске владе слабо се десетина од пчела узимала. Тада је било сељачких задруга које су имале 50—100 кошница. Данас није тако. Влада је одредила да се од сваке кошнице има наплатити по 25 кр. десетине. Ова је цијена и сувише велика, јер ако је пчеларење код нас јако било раширено, опет зато оно се пчеларило старим примитивним начином. Једна кошница са оваким пчеларењем једва даде 4—5 ока меда. Меду је чаршијска цијена $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ гроша ока (20—28 крајцара). Дакле једна кошница нека даде баш 5 ока меда на нека се прода по $3\frac{1}{2}$ гр. или 28, то чини 1 ф. 40 кр. Кад би се икако хтело право, кад би се имало ма најмање хуманизма насрам тога народа, онда му не би требало више од кошнице наплатити него 14 кр. десетине, а овако му се наплаћује 25 кр. Тако мјесто да се гледало од стране надлежних, како ће се ова грана народне привреде која је била у њему раширена подигнути на савремени ступањ њеног рационалног савршенства, а оно је у њему наметањем овако неправедног пореза скоро са свим занемарена и већ напуштена. На лан, конопљу плаћа се осим њих и на сјеме њихово, и ово је сигурно учињено у интересу подизања народне привреде. „Броћ“ код народа употребљавао се за бојење, и од њега је влада наплаћивала од сваког стабла 8 гроша (64 кр.) десетине. И ово је учињено у интересу развијања те радности у народу.

Сва десетина која се преко љета попише мора се у јесен мјесеца новембра и децембра исплатити. Сељаку се не дају никакве олакшице ни у отплаћивању десетине; ако нема откуд поменутих мјесеца да плати, власти ће га екзекутивним путем приморати. Екзекутори оживе као мрави по селима ко нема да плати, томе се гони последње теле продати. Када узмемо у рачун да цијела Босна и Херцеговина мора мјесеца новембра и децембра исплатити суму од неколико милиона форинти десетине; кад узмемо даље у рачун да је жито и стока тих мјесеца по себи најјевтинија; кад даље видимо да тих мјесеца; поред све јевтиноће, сељак мора гонити, продавати што му је за продају, онда можемо појмити себи онај вашар који тада влада, и оне јевтине цијене житу и стоки које тада услед силног довоза буду. Кад би још поред оваких ниских цијена које тада владају узели у обзир дангубу, трошак, подвоз, док је сељак у варош дошао да своје производе прода, онда можемо с правом рећи, ако не више а оно, да је сељак за сваку оку жита десетине коју ерару дугује, морао продати своје двије да плати ону једну десетине.

Било је до сада у јавној штампи говора како у опште против десетине и трећине, тако и против самог за сељака неправедног процјењивања десетине. Било је појединих људи, посланика у аустриским делегацијама, који су узимали народ у заштиту и његове интересе, и нападали на босанског министра г. Калаја и његову данашњу управу

ДРЖАВНИ ПОРЕЗИ

	Порез на непокретност						ПОРЕЗ НА ОВЦЕ И КОЗЕ	
	ДЕСЕ- ТИНА		ЗЕМЉА- РИНА		КУПА- РИНА		ФОР.	КР.
	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.		
Село Папажани								
БОТ. ПРЊАВОР.								
Анто Тетојевић	63	69				98		28
Миле Тетојевић	26	84				76		
Дакан Тетојевић	37	29				66		30
Митар Билић	13	75				22		30
Зекан Бојић	72	73			1	04	2	20
Буро Тетојевић	79	90				76	4	85
Анто Бојић	19	09				20		
Марко Јовић	33	34				24		20
Војин Игњатић	56	63			1	62	3	56
Дако Бојић	38	99				64		
Јово Тетојевић	39	25				36		80
Тешо Аулић	25	35				30		
Миле Вукомановић	21	66				60		
Ристо Јунгић	32	26				36		80
Тешо Вукомановић	47	28				42		60
Лазо Старчевић	42	80				44		
Којо Веселак	44	75				92		
Симеун Зеленац	34	43				24		
Остоја Лазић	26	92				86		
Тома Варница	20	49				36		
Филип Тоналовић	40	73				72	2	20
Стеван Вулин	25	21				14		
Петар Кукољ	58	44				94		20
Михаило Граховац	33	67				32		70
Лука Топаловић	30	73				42		30
Лука Аулић	24	48				14		
Димитрије Драгић	71	62			1	36	2	90
Стојко Милошевић	27	84				60		
Станоје Бабић	42	91				32		
Благоје Аулић	16	39				16		
Остоја Бојић	21	50				52		
Адем-ага Хамдић			69	65				
Бахто Табаќ			23	07				
Мустафа Хоџић			3	39				
Хазиз Шабан Реџеповић			2	18				
Село Милосавци								
БОТ. ПРЊАВОР.								
Милан Врховац	21	32				18		
Дамјан Врховац	13	55				30		40
Гајо Предраговић	43	70				90	2	70
Тешо " "	37	40				64		50
Ђуко " "	57	78			1	24		60
Миле " "	31	54				48		20
Маријан Врховац	26	15				60		
Петар Ђугумовић	33	21				42		88
Стево Црнадак	36	43				20		80
Јовић Бундало	19	35				34		
Јово Кресојевић	19	76				26		

ЗА 1892 ГОД.

Порез на крмке				Намет		Према десетиги годишња привреда од земљодјелства износ :		Према порезу на непокретност непокретно му имање вриједи		Према десетиги годишњи вриједности		Укупно десетиги годишња износи			
ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.		
3	60	3	60			1	28	636	90	245		191	07	254	76
	60						53	268	40	190		80	52	106	76
1	50		35				74	372	90	165		111	87	149	16
							27	130	75	55		41	25	55	
2	40	1	05			1	45	727	30	269		218	19	290	92
3	90	1	40			1	54	799	190	190		239	70	319	60
	30						38	190	90	50		57	27	77	36
	90						67	330	40	60		100	02	133	36
9						1	14	566	30	405		169	89	226	52
	60						78	389	90	160		119	67	159	56
1	20		70				78	392	50	96		117	75	157	
	30		35				51	253	50	75		76	05	101	40
							43	216	60	150		64	98	86	54
							65	322	60	90		96	78	129	04
1	50	1	05				94	472	80	105		141	84	189	12
1	50						85	428		110		128	40	171	20
1	20						90	447	50	230		134	25	179	
	90						69	344	30	60		103	29	137	72
	90		35				54	269	20	215		80	76	107	68
	30						41	204	90	90		61	47	81	96
3							81	407	30	180		122	19	162	92
							50	252	10	35		75	63	100	84
1	50					1	18	584	40	235		175	32	233	76
	60						67	336	70	80		101	01	134	68
	90						61	307	30	105		92	19	122	92
							50	244	80	35		73	44	97	92
1	75	2	40			1	43	716	20	340		213	86	285	48
							56	278	40	150		81	52	108	36
1	50						86	429	10	80		128	73	171	64
							33	163	90	40		49	17	65	56
	90						43	215		130		64	50	66	
	60						43	213	20	45		63	96	85	28
2	70		70				22	135	50	75		40	65	54	20
	10		70		70		87	437		225		131	10	174	80
1	50	1	75	1	75		65	374		160		112	20	149	60
5	40	2	10	2	10	1	16	577	80	310		173	31	231	12
							63	315	40	120		94	62	126	16
	30	1	40		70		52	261	50	150		78	45	104	60
	60						66	332	10	105		99	63	132	84
	60						73	364	30	50		108	29	144	72
	60		70		70		34	193	50	85		58	05	77	40
							40	197	60	65		59	28	79	04

	Порез на непокретност						ПОРЕЗ НА ОВЦЕ И КОЗЕ	
	ДЕСЕ- ТИНА		ЗЕМЉА- РИНА		КУКА- РИНА			
	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.
Остоја Врховац	6	40				12		
Ђурађ Предраговић	18	51				48		50
Томо Црнадак	25	19				72		
Јаков Вилипић	33	22				38		20
Годе Врањеш	69	69			1	50	3	45
Тома Кавржић	37	81				34		50
Ђурађ Вранчић	72	98			1	10	3	50
Митар Предраговић	26	66				48		
Остоја Радетић	65	98				96	2	76
Анто Туђун	37	28				88		80
Лазар Врховац	21	45				66		
Вид Егић	5	31				12		66
Ђурађ Павковић	11	66				22		
Јово Добринковић	16	70				08		
Теодор Кркић	9	39				60		
Василија Вудин	21	10				16		
Алекса Каврмић	34	21				68		70
Симеун Предраговић	26	54				54	1	80
Ђуко Савић	39	92				34	1	10
Васо Загорица	46	36				62		
Михаило Шестић	10	92				30		
Симо Дамјановић	17	35				18		
Стојан Рашић	26	36				56		
Јовица Десанчић	14	83				26		
Јово Видовић	12	62				12		
Лука Драгићевић	19	05				16		
Василије Боровница	12	42				22		
Васо Кожић	15	24				12		
Дамјан Предраговић	13	43				32		
Стево Егић	32	43				62	1	84
Јован Савић	49	31				84	3	45
Бојин Црнадак	34	96						
Село Драговићи								
КОТ. ПРЊАВОР.								
Јово Бундало	34	20				70		
Петар "	15	79				52		
Василија Бундало	67							
Никола Микача	19	10				70	3	25
Лазо "	21	10				42		30
Петар Бенић	59	11			1	22	4	85
Никола Остојић	30	34				60	2	30
Паво "	22	46				46	1	
Јово Бојић Симић	15	28				44		
Раде "	34	79			1			
Димитрија Бојић	43	21						
Благоје Шикања	37	91				62	1	98
Рист Ивановић	47	55						
Тешо Божић	33	50				66		60
Дако Бојић	24	52				18		
Анто Врховац	19	03				36		
Јово Манојловић	16	55				32		
Пејо Манојловић	46	57			1	52		50
Миле Вјелаш	18	48				52	1	10
Дако Стегић	45	20			1	42	2	20

Порез на крмке						Намет		Према д-сетина годишња привреда од земљодјелства износи :		Према порезу и непокретност непокретно му имање у вриједи		Према десе-таци даје спа-хија трешине у вриједности		Укупно десе-тина и тре-ћина износи	
ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.
							13	64				19	20	25	60
	60						36	185	10	120		55	53	74	04
1	20	1	05	1	05		50	251	90	180		75	57	100	76
1	80						66	332	20	95		99	66	132	88
2	40	3	50	3	50	1	38	696	90	375		209	07	278	76
							76	378	10	85		113	43	151	24
3	60	4	90	4	90	1	47	729	80	275		218	64	291	62
	30						53	266	60	120		79	98	106	64
	90					1	32	659	80	240		197	94	263	92
	60	1	40	1	40			372	80	220		111	84	149	12
	90		70		70			43	214	50	165	64	35	85	80
							11	53	10	30		15	93	21	24
	30	1	05	1	05		23	116	60	55		34	98	46	64
							33	167		20		50	10	66	80
	30		35		70		19	93	90	150		28	17	37	56
			70		70			211		40		03	30	84	40
	60						69	342	10	170		102	63	136	84
	60						53	265	40	135		79	62	106	16
	60						29	399	20	85		119	76	159	68
							94	463	60	155		138	89	185	52
	30		70		70		21	109	20	75		32	76	43	68
	60						35	173	50	45		52	05	69	40
	60						53	263	60	140		79	08	105	44
	60		35		35		30	148	30	65		44	49	59	32
							25	126	20	30		37	86	50	48
	60		70		70		38	190	50	40		57	15	76	20
	30						25	124	20	55		36	26	48	68
			70		70		31	152	40	30		45	72	60	96
							27	134	30	80		40	29	53	72
	30						65	324	30	155		97	29	129	72
6	30						99	493	10	210		147	93	197	24
		2	10				70	349	60			104	88	139	84
1	20						68	342		175		102	60	136	80
							32	157	90	130		47	37	63	16
						1	34	670				201		268	
	60						38	191		175		57	30	76	40
	30						42	211		105		63	30	84	40
1	50		35		35	1	18	591	10	305		177	33	236	44
2	70	1	75	1	75		61	303	40	150		91	02	121	36
	60						46	224	60	115		67	38	89	84
	30						30	152	80	110		45	84	61	12
1	60						68	347	90	250		104	37	139	16
2	10						89	432	10			129	63	172	84
1	80						76	379	10	155		113	73	151	64
1	80						95	475	50			142	65	190	20
	60						67	335		165		100	50	134	
1	20						49	245	20	45		73	56	98	08
	90						38	190	30	90		57	09	76	12
			35		35		33	165	50	80		49	65	65	20
							93	465	70	380		139	71	186	28
	30						37	184	80	130		55	44	73	92
2	40						90	452		355		135	60	180	80

	Порез на непокретност						ПОРЕЗ НА ОВЦЕ И КОЗЕ	
	ДЕСЕ- ТИНА		ЗЕМЉА- РИНА		КУЉА- РИНА		ФОР.	КР.
	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.		
Стојан Бјелог	43	12			1	44	2	95
Тешо Стегић	46	20			1	14	1	54
Јово Врховац	20	94				64		
Дако Стегић	48	20			1	54	2	—
Лука Стегић	18	55				52		
Стојан Остојић	22	61			1	—	1	20
Саво Јевђенић	18	98				16		50
Тетоја Радинковић	23	31				36	1	—
Митар Микача	24	55				50		40
Бојо Шикаљић	10	21				12		
Теодор Широњић	44	79				96		80
Јаво Стегић	55	—				96		
Ђурађ Балабан	30	83			1	12	1	72
Јово Бојић (стари)	34	85			1	36	2	95
Ристо Манојловић	54	10			1	46	3	70
Лазо Јевђенић	19	18				18		
Ђуко Крминац	19	10				32		
Стојан Јевђенић	39	58				40		40
Стеван Јевђенић	47	97				24		
Стево Крминац	10	92				24		
Тешо Којић	23	06				30		
Петар Игњатић	12	18				06		
Миле Бојић	26	86				68		
Ристо Црнадак	30	33				88	1	—
Остоја Стаменић	61	23			1	16		60
Алекса Стаменић	20	31				16		
Триво Трамошњанин	18	03				14		
Тешо Вујанић	38	36				64		80
Остоја Тешиновић	22	40				36	2	95
Тешо Црнадак	15	76				44		
Миле Вукић	8	83				08		
Лазо Рогоћ	17	59				28		
Ђуро Бјелаш	42	78			1	76	2	20
Салко Табаковић			13	84				
	шумарин.			38				
Осмо Табаковић			2	94				
	шумарин.			54				
Мухамед Бешлагић			10	53				
Мехмед-ага Пејзић			24	52				
	шумарин.		1	87				

Босни и Херцеговини. Мин. Калај бранећи себе и своју управу у Босни од оваких оправданих нападаја одговарао је обично, да ријешити аграрно питање у Босни и Херцеговини још није могуће, јер ријешењу тога питања на путу су многе сметње. После тога чуло се из уста г. министра, том истом приликом, да је сељак у Босни и Херцеговини потпуно задовољан са управом, јер да он материјално напредује, а да народ третињу и десетину даје драговољно, нити он, т. ј. народ, што год против тог давања негодује, јер је на то одавно свикнут. На послетку је г. Калај бранећи себе ишао и даље, те је казао да је сељаку у Босни и

Порез на крмке						Намет		Према десетини годишња привреда од земљоделства износи		Према порезу на непокретност непокретно му имање вриједи		Према десетини даје спахији трешње у вриједности		Укупно десетина и трешња износи	
ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.	ФОР.	КР.
4	20						87	431	20	360		129	36	172	48
1	80						92	462	—	285		138	60	184	80
	60						42	209	40	160		62	82	83	76
3							96	482	—	385		144	60	192	80
	30		35		35		37	185	50	130		55	65	74	20
	90						46	226	10	250		67	83	90	44
4	50	1	75	1	75		38	189	80	40		56	94	75	92
	60						47	233	10	90		69	93	93	24
							49	245	50	125		73	65	108	20
							20	102	10	30		30	63	40	84
4	50						89	447	90	240		134	37	179	16
3						1	10	550	—	240		165	—	220	—
	60						62	308	30	280		92	49	123	3
			70				70	348	50	340		103	55	138	40
						1	08	541	—	365		162	30	216	40
	30						38	191	80	45		57	54	76	72
	60						38	191	—	80		57	30	76	40
							42	395	80	100		118	74	158	32
	60						95	479	70	60		143	91	191	88
							21	109	20	60		32	76	43	68
							46	230	60	75		69	18	92	24
							24	121	80	15		36	54	48	72
1	50		70	1	05		54	268	60	170		80	68	107	54
1	50						61	303	30	220		90	99	121	32
	80					1	22	612	30	290		183	69	244	92
1	30						41	203	10	40		60	93	81	24
	30						36	180	30	35		54	09	72	12
			70		70		77	383	60	160		115	08	153	44
3	60		35		35		45	224	—	90		67	20	89	60
	30						32	157	60	110		47	28	63	04
	60						18	88	30	20		26	49	35	32
	60						35	175	90	70		52	77	70	36
3							86	427	80	440		128	34	171	12

Херцеговини тако добро и тако напредује, да он, т. ј. мин. Калај, све кад би могао данас ријешити аграрно питање и ослободити кмета од спахије, он то не би урадио у интересу самог сељака, јер да је кмету данас боље кад је на спахинској земљи него онда кад би био господар своје баштине. На примјере који су мин. Калају из процјењивања десетине изношени, Калај је одговарао да су то поједине злоупотребе, а тога има у свима државама, иначе се попис десетине извршује са свим праведно. Мин. Калај кад није имао никаквих позитивних доказа којима би своју управу од праведних нападаја бранио, он је почео сам своју управу

у Босни хвалити и доказивати, да је народу са свим добро. Наравно је да Калају другог изласка и нема него да брани сам своју управу. Из досадашње пак управе Калајеве у Босни и Херцеговини, народ се о пријатељству, хуманитету, вољи и жељи мин. Калаја наспрам народног благостања толико увјерио, да само једино моли Бога да он, т. ј. мин. Калај, не дође случајно још на ту мисао да збиља ријешити аграрно питање, јер у том случају из досадашњег искуства се увјерио, да би га Калајево ријешење аграрног питања из једне биједи у гору и црњу бацило, те би за народ од са свим несрећних последица у будућности било. Ну да се и нама овде довикнуло не би, да смо покупили поједине злоупотребе које су поједини десетари и други чиновници појединцима вршећи своју дужност починили; па да помоћу њих хоћемо хотимично у каквој политичкој намјери да представимо управу Босне и Херцеговине, и докажемо да народ у тим земљама стоји у црном и жалосном материјалном и економском стању; то смо се и за тај случај постарали, те смо ево добили тачан и вијеран препис из порезних књига „котарског порезног уреда“ у Прњавору од читава три села, за које се не може казати да су поједине злоупотребе. За тачност тога пријеписа ми јамчимо, па ћемо га овде најприје изложити те ћемо се онда по ново на њега вратити.

Ради јасноће саме, а и да би слика потпунија и разумљивија била, дужни смо овде узгред и о *другим порезима који се овде спомињу наше ма и у кратком проговорити.*

Порез на непокретно имање, то је порез који се плаћа 4 од 1000 вриједности на земљиште, тако звана „земљарина“, и на куће и остале зграде тако названа „кућарина“; њега плаћа сваки онај који имаде макар шта од тога непокретног имања. Порез на овце и козе плаћа се од сваке овце по 10 кр., а од које и 18, па се, према броју коза, повишује и до 30 крајцара. Порез од крмака плаћа се на свако крмче 30 кр. крмарине. Сви ови порези сељаку се разрезају онако исто праведно као год и што им се и десетина процјењује. Свагђе и на сваком мјесту види се просто да у Босни ништа ни на каквом правном темељу не почива, него је све остављено на вољу појединим личностима. Доста је овде да споменем само разрезивање пореза на крмке. По отоманским законима, који бајаги и сада у Босни важе, плаћало се на свако крмче које је једну годину дана старо порез; на млађе крмке испод једне године није се никакав порез плаћао. За отоманске се је владе обично крмарина издавала под закуп, а било је година, када је и сама влада тај порез од народа побирала, и то оваким начином: у марту мјесецу сваке године дужни су били сви кнезови сваки у своме селу, код сваког појединца пребројати, колико комада крмака за плаћање пореза имаде, и онда о томе списак власти до-нијети. Ако је власт посумњала, да кнез није право крмке побројао, те јој се пријављени број мален учинио, она је онда слала *одмах* своје нарочите људе, који ће по ново крмке пребројати. За свако оно крмче које би ти владини људи, „мемури“, код појединог више нашли по што је

кнез пријавио, дужан је био дотични сељак двоструки порез у име казне платити. Сада то већ иде друкчије. Садашње власти траже од кнезова да крмке у селу преброје и списак, „исказ“ о њима, поднесу у априлу сваке године, али својим езекуторима налажу истом идућег мјесеца, новембра и декембра, да прегледају, да ли су кнезови право крмке пребројали. Ово се чини за то, што се на крмче, коме је било у априлу 3—4 мјесеца, не може по отоманском закону порез плаћати — а у декембру међу тим биће му већ година дана, — а и да је и два три мјесеца млађе од године, ко ће га распознати, да ли му је 10—11 мјесеца, или година дана, — те ће се онаки крмци за непријављене рачунати, и од њих двострука пореза у име казне наплатити. Езекутори који иду бројати крмке добијају трећи дјео од оне казне која се узме од крмака које су они као непријављене пронашли, те онда није вриједно ни доказивати да поједини и на крмче од 8 мјесеци порез плати. Отуда је и то, да је порез на крмке у овим списковима, које смо овде изложили, код појединих на 2 и на 3 мјеста убиљежен. На послетку у овој ствари нећемо узимати ни сељака у обрану; та могуће је да поједини хоће по њекоје крмче од порезе заклонити, — али кад би код владе правде било, она би одмах у априлу, чим кнезови исказе о крмцима поднесу, изаслала езекуторе, да прегледају, јесу ли право крмци пребројани, а не би их слала у новембру и декембру. За име бога, то није ријешење аграрног питања које наилази на толике тешкоће! Поред тих пореза, влада је год. 1892. установила још један нови порез, од народа прозвани „намет“, који се наплаћује 2% од десетине, или, јасније казано, сваки поједини плаћа на једну форинту десетине још 2 кр. намета. Од новца овог влада је по котарима установила тако зване „котарске сиротињске фондове“; њима управљају котарски предстојници са одбором који сами себи изберу; циљ им је бајаги да позајмљују народу новац под камату. У самој ствари Земаљска Бос. Влада има и сувише много издатака на ствари које су њој само познате, па је овим наметом установила фондове, којима ће поједини котарски предстојници моћи потпомагати колонисте које влада широм Босне данас из бијела свијета насељава, па и они, тј. колонисти, наравно одмах спадају у котарску сиротињу. Није ни мислити, да ће који наш какав зајам тамо добити, докле колонистима треба. Од крвавим знојем зарађеног новца силом се домаћим синовима намеће намет, па се са њим доводи сиротиња из бијела свијета и на његово огњиште насељава, и ту се, на штету домаћих, њихов напредак потпомаже.

Пошто смо изнијели начин процјењивања и плаћања десетине, са свима штетним посљедицама по сељака у тој ствари, и поткријепили доказима и фактима, да нам се, као што је већ казано, са које стране не би примјетило, да су факта и докази које смо изнијели поједини случајеви и злоупотребе, којих свуда и у свакој земљи може бити, — то нам се, ето, није могло другојачије, него смо и за ту евентуалност морали овде изнијети вјеран препис порезних књига котарског порезног уреда у Прњавору од села Папажана, Драговића и Милосаваца. Наша

је намјера са овим, као што се види, била : да докажемо, да све оно што смо у прилог наших тврдња о десетини и трећини као доказе навели нијесу поједине злоупотребе, него да је то заиста један порезни систем у овој земљи, измајсторисан од Босанске Земаљске Владе, односно њеног шефа, министра Калаја, по којем држава сељаку узима онолико колико она хоће, а не онолико колико би, бар и по данашњим законима, право било. Ми смо се, ето, ради бољег прегледа, у интересу самих наших тврдња, постарали, те смо код сваког појединог на основу званичних цифара израчунали, и у крајњим рубрикама додали : 1) колико сваки поједини, према десетини, даје спахији трећине у новчаној вриједности ; 2) колико сваког појединог износи укупна десетина и трећина ; 3) према десетини, колико би сваког појединца вриједила годишња његова привреда од земљодјелства ; и на посљетку 4) према порезу на непокретности, колико му вриједи цијело непокретно имање ; а према порезу на овце и крмке може се од себе увидети, како сваки поједини стоји са тим *хвањеним наиретком у сточарству*, кад зна, колико се порезе плаћа. Сада, пошто смо ето и то изнијели, држимо, да неће моћи нико више казати, да оно што смо о десетини као факта наводили, јесу поједине злоупотребе, јер нам је ето пред очима слика — по званичним подацима, — материјалног благостања, покретног и непокретног имања, годишње привреде и годишњег плаћања држави и спахији сваког појединца у читава 3 села, а за све то се не може никако тврдити, да су то поједини случајеви, него се мора признати, да је данашња управа Босне и Херцеговине, у интересу својих дубљих политичких и себичних рачуна, бацила тај народ у још гору и црњу биједу и сиротињу, него што се је и за отоманске владе налазио, те је тиме обманула не само народ Босне и Херцеговине него и цијелу Европу, којој је задала била ријеч на Берлинском Конгресу, да ће уклонити, по тврђењу самих аустријских државника, све претпреке, које су за отоманске владе народ у сиротињу бацале, те га на устанке изазивале, а она то, међу тим, учинила није, нити може. Ми ћемо овде навести само неколика примјера, ради јаснијег схваћања, из наведених порезних књига, растумачити да се види, каква правда у сношењу државних терета на сељаку постоји, а читаоцу остаје на углед да прегледа, па ће се увјерити да је код сваког појединца скоро иста сразмјера у плаћању десетине и трећине према његовој привреди.

Анто Гетојевић, из Папажана, као што се види,

платио је десетине	фор. 63·69 кр.
Према томе даје трећине у вриједности	„ 191·07 „
Кућарине	„ —·98 „
Овчарине	„ —·28 „
Крмарине	„ 7·20 „
Намета	„ 1·28 „

фор. 264·50 кр.

Према овоме Антина годишња привреда од земљодјелства износила би 636 фор. 90, а терета државног и спахинског сноси 260 фор. Цијело међу тим непокретно имање вриједи му 245 фор. Овај човек, дакле, по званичним подацима, плаћа годишње скоро половину од своје саме зараде, а таман 15 фор. онет више, него што му вриједи цијело његово непокретно имање: његова кућа, зграде, хамбар, штале, кошане, свињци и т. д.

Лазо Старчевић, из Папажана, платио је десетине фор.	42 80	кр.
Трећина према томе вриједи	„ 128 40	„
Кућарине	„ — 44	„
Крмарине	„ 1 50	„
Намета	„ — 85	„
	<u>фор. 173 99</u>	кр.

Лазина годишња привреда, по десетини, износила би фор. 428, а терета државног и спахинског сноси годишње 173 фор. 99 кр. Непокретно имање пак једва му вриједи фор. 110. — И он дакле плаћа скоро половину од онога што годишње заради.

Тома Црнадак, из Милосаваца, платио је десетине фор.	25 19	кр.
Трећине је према томе дао	„ 75 57	„
Кућарине	„ — 72	„
Крмарине	„ 3 30	„
Намет	„ — 50	„
	<u>фор. 105 28</u>	кр.

Томина годишња привреда износила би по десетини 251 фор. 90, а трећине и десетине плаћа 105 фор 28 кр., према „кућарини“ непокретно имање вриједи му 125 фор.

Васо Загорица, из Милосаваца, платио је десетине фор.	46 36	кр.
Трећина према томе вриједи	„ 139 08	„
Кућарине	„ — 62	„
Намета	„ — 94	„
	<u>фор. 187 00</u>	кр.

Васина годишња привреда према десетини вриједила би 463 фор. 60 кр., државних терета и трећине плаћа, као што се види, 187 фор. а непокретно имање вриједи му 155 фор.

Јово Бундало, из Драговића, десетине је платио . фор.	34 20	кр.
Према истој трећине	„ 102 60	„
Кућарине	„ — 70	„
Крмарине	„ 1 20	„
Намета	„ — 68	„
	<u>фор. 139 38</u>	кр.

Годишња му привреда, по десетини вриједила би 342 фор., а годишњег терета сноси 139 фор. 38, дочим непокретно имање вриједи му само 175 фор.

Ове примјере наведосмо само ради лакшег схваћања, а као што је казато, сваки ће се лако увјерити, да је овака сразмјера у плаћању сваког појединог; а они пак који данас обмањују страни свијет о некаквом напретку и богатству народа у Босни и Херцеговини, дужни би нам били доказати: да ли може у оваким приликама један народ материјално напредовати, као год што би нам били дужни показати само један примјер ма у којој држави, где постоји оваки порезни систем, и где народ на својој привреди оволико терета сноси. На првом мјесту г. министар Калај, као добар финансијер и државник, то би требао да уради.

При свем овом што смо до сада о државним теретима и порезима, које народ у Босни плаћа, говорили, ми имамо само једну непотпуну слику, слику биједи и невоље; а да би потпуно сазнали, колико сељак држави и спахији даје, те да би нам слика о привреди, *материјалном напретку и богатству* овога народа потпуна била, морали бисмо сазнати још и ово: Ми смо до сад овде говорили, каквим се неправедним начином по сељака десетина и трећина процјењује и пише; за тим како се народ штети скупим цијенама које му Земаљска Влада за откуп десетине стави, — а сада бисмо требали знати, колико је сваки поједини оштећен са неправедном процјеном десетине, те колика је она штета, што ју је појединац претрпио, продајући своју оку жита јевтинијом цијеном, него што ју је он држави у десетину платио, кад би се могла још та штета израчунати и диференција пронаћи, а за тим, колико сваки поједини плаћа работе, плате кнезовима, овршних трошкова, општинских трошкова и т. д., а да и не говоримо о посредним порезима. Тек би смо онда имали праву, потпуну слику свију терета и дажбина државних и спахинских, које сељак сноси, а према томе праву слику привреде његове и његовог богатства. Истина је, на пример, што смо навели, да Анто Кетојевић плаћа 63 фор. 69 кр.; али није истина, да и његова годишња привреда вриједи фактички 636 фор. 90 кр., као што смо ми овде навели, јер ми смо му годишњу привреду рачунали по званичним цифрама, по десетини, а у самој ствари знамо, како му је десетина процјењивана и наплаћивана, те нам је с тога јасно, да ни његова привреда годишња не може никако вриједити 636 фор. 90 кр. Али ми видимо каква неправда почива на сељаку и каква црна изгледа његова слика његове сиротиње, према самим овим званичним цифрама, те читаоцу остаје према овоме да сам себи замисли, каква црна биједи и сиротиња притискује овај народ, у коју га је аустриска окупација бацила; да замисли, каква је, у самој ствари, црна и биједна слика сиротиње — тога „*хваљеног*“ од продатих душа материјалног *напретка и благодатања*.

Пошто смо видели, шта и колико сељак сноси државних и спахинских терета, које су на њега мудри државници аустриски натоварили, то је потребно, у интересу хваљене „грађанске равноправности“ од стране тих мудрих државника, да видимо, колико спахије, те аге и бези плаћају, те да знамо ту сразмјеру у сношењу државних терета између

сељака и његова господара, спахије. Овде ћемо пустити саме званичне цифре да говоре.

Мехмед-бег Пејзић, из Дубице, плаћа, као што видимо, на непокретно имање своје у селу Драговићима :

Земљарине	24	фор.	52	кр.
Шумарине	—	„	87	„
	<hr/>			
	26	фор.	39	„

Истога су спахије ниже наведени кмети у селу Драговићима, и они му дају, према десетини, трећине у вриједности :

Ђуро Бјелош	десетина	42	фор.	78	кр.	трећина	128	фор.	34	кр.
Миле Бјелош	„	18	„	48	„	„	55	„	34	„
Дако Стегић	„	45	„	20	„	„	135	„	60	„
Стојић Бјелош	„	43	„	12	„	„	129	„	36	„
Тешо Стегић	„	46	„	—	„	„	138	„	—	„
Јово Врховац (Видић)	„	20	„	94	„	„	62	„	82	„
Дако Стегић (Ђујанов)	„	48	„	—	„	„	144	„	—	„
Лука „	„	18	„	55	„	„	55	„	65	„
Лако „	„	55	„	—	„	„	165	„	—	„
							<hr/>			
							1014	фор.	11	кр.

Мехмед-бег Пејзић, чије земље у селу Драговићима вриједу, према порезу на непокретност, 6130 фор., а са којих он добија годишње чиста прихода „трећине“ у вриједности 1014 фор. 11 кр., плаћа државног данка само 26 фор. 39., дочим његов убоги кмет, Лука Стегић, чије непокретно имање не вриједи више него 130 фор. а годишња привреда *по десетини* не износи више него 185 фор. 50 кр. *плаћа само десетине* 18 фор. 55 кр., а да и не спомињем још и трећину од 55 фор. 65 и остале порезе и данке. Узгред напомињем, да занатлије и трговци, поред пореза на непокретност, плаћају порез на „обрт“ 3% на ону суму, која им се процијени да могу годишње заслужити. И тако један занатлија, за којег процијене да може 500 фор. заслужити, плати годишње пореза на „обрт“ 15 фор., а спахија Мехмед-бег, који добије 1014 фор. чистог прихода, не плати на тај добитак ни једне пребијене крајцаре. Занатлија, ако имао буде кућу и добијао од ње 200 фор. кирије годишње, платиће 3% у име пореза на приход од имања — 6 фор. Овоме ваља још додати, да су поједине спахије за вријеме отоманске владе у ратно доба били обвезани, због истих својих имања, извјестан број војника издржавати, а да и тога данас нема, него да једини још порез који спахија плаћа јест „работа“, а тај порез уједно плаћају подједнако, без разлике на сталеж и имање, сељаци, трговци и занатлије.

Видели смо, колико на својој грбачи сељак сноси државног и спахинског терета, сад ето видимо, шта плаћа и спахија. Разлика је у износу државних терета између кмета и спахије, као што се види, огромна. Остављамо беспристрасним људима да они оцијене колико ту

правде лежи. Је ли то та грађанска равноправност у Босни, коју данас извјесни људи на све четири стране свијета оглашују и хвале? Да ли је то она грађанска равноправност, коју је гроф Андраши на конгресу обећавао, и којој смо се и ми и Европа од Аустрије надали? Је ли то стишавање вјерских страсти? Састоји ли се у томе хваљена државничка и финансијска мудрост г. мин. Калаја? То све, као што рекосмо, остављамо да беспристрасан свијет оцијени.

Остаје нам да још на завршетку проговоримо о том у опште хваљеном културном и економском напретку окупираних провинција, и о свима тим културним и напредним установама. Истина је, да је Аустро-Угарска поградила добре путове и железнице у тим земљама; али каква је корист од тих путова и железница народу, кад видимо, у каквој се он сиротињи налази. Железнице и друмови могу бити од користи народу онде, где је народ богат, па има својих производа да продаје. Од наших пак железница и друмова могу имати користи поједине капиталисте, као што су закупници државних шума, и бечки и пештански Чивути, који могу јевтинијом цијеном своје производе довозити и са њима народ плавити. У осталом друмови и железнице нису ни грађени у интересу народне привреде и његовог материјалног напретка; него су подизани из сасвим дубљих политичких и стратегских рачуна. Онаким начином, каквим су код нас прављени путеви, не би их зацијело никакав паметан и увиђаван државник подизао. Наћерати силом људе, да сваки поједини оставља кућу у љетње радно доба и забадава да ради по 30—40 дана у име годишње работе — на грађењу друмова, — то заиста не би учинила никаква паметна и увиђавна влада, којој благостање и напредак народа на срцу лежи. Види се, да су некакви јачи разлози нашу владу на такве кораке нагонили. Нама су у неколико познати ти разлози. Мин. Калај у својој сујети уобразио је себи, да је он нека велика реформаторска сила, те је као такав ћео да се покаже Европи, а с друге стране, из својих дубљих разлога, мин. Калај хоће да покаже Европи, да је Босна и Херцеговина бајаги више напријед коракнула за 16 година аустријске окупације, него што је то могла краљевина Србија за читавих неколико деценија свога самосталног живота учинити. Ту лежи зец. Таким начином мисли Калај, да ће моћи преварити Европу те једном доћи до жељене анексије Босне и Херцеговине. То је оно што мин. Калаја покреће у цијелој његовој управи и наћерује га да не преза ни од каквих средстава, не би ли само обмануо страни свијет о правом стању народа у Босни и Херцеговини. Калај, пошто је опасао Босну и Херцеговину гвозденим зидом, угушио у њој сваку слободу, а својом управом доћерао народ до просјачког штана, не да да из тих земаља никакав глас народни о правом стању ствари на површину избије. Он је рад спољашњим блеском да право стање ствари забашури. Поред осталих лукавих његових средстава, он је рад да још Европу преко појединих европских путника превари и докаже да Босна напредује. У тој намјери да би лакше страни свијет за своје циљеве задобио, поред осталих његових

установа, он је још подигао фабрику шећера у Добоју. Он је рад да страни свијет види, да је он ту фабрику подигнуо у интересу народне привреде. И заједно власти силом наћерују народ да мора репу садити. Али ми питамо, какву може народ имати корист од сијања репе, кад он за исту репу мора најприје платити десетину, за тим спахији од ње трећину, па тек онај остатак од репе, што му преостане, мора дати фабрици по, самом владом установљеној, цијени 100 килогр. 50 крајцара. Сваки може, према овоме, видети, да у таком случају сељак не може од сијања репе никакве користи имати него само штете.

Било је до сада са више страна па и у самим аустријским делегацијама говора о подизању сточарства у Босни и Херцеговини. Сточарство је у Босни још за отоманске владе доста добро развијено било. Истина је, да је стока била слабе и доста а на мјестима и кржљаве расе. Али ма каква да је раса била, народ је лијепу хасну од њега имао, јер га је сточарство и одржало. Сточарство је још и данас једино, од чега подмирује народ оно својих јадних потреба; оно му је још једино и сада што му душу држи, те га одвраћа да у својој сиротињи не потражи лијека сељењем у коју другу земљу. Али, на жалост, и ова се привредна струка, мјесто да напредује, из дана у дан губи и пропада тако, да се данас позитивно може тврдити, да је сточарство пало испод половине онога, какво је за отоманске владе било. Узроци су томе у главном ови: За отоманске владе било је доста пуста земљишта, па је по пространим испустима могао сељак своју стоку напасати. Ми видимо да Бос. Влада довлачи данас из бијела свијета сиротињу, те је по тим пустим земљиштима насељава и колонизира. Разумљиво је, дакле, да и околни народ не може одмах више онолико стоке држати колико је држао. За тим смо видели, како се сељаку десетина неправедно пише и скупо наплаћује, па онда још спахији мора од њега половину давати. За тим смо видели како му се крмци броје и пореза од њих наплаћује. Све су то околности које спречавају развијање сточарства. Г. мин. Калај, да заглади и ову слабу страну своје управе, мјесто бар да ћути, размеће се по делегацијама, како му је стало до тога да у Босни подиже сточарство, и у тој цијељи набавио је за расплођивање разне стоке, из разних крајева најбоље и најплеменитије расе грла. Истина је, да је Калај за расплођивање стоке пригодна грла набавио. Али нам је опет дужан казати, да ли сељак, у својој биједи и према приликама у којима се налази, може од тога користи имати? Ми видимо, како се пуста земљишта данас насељавају, и како сијено због десетине данас не исплати сељаку обрађивати, то онда знамо како данас баш није лако стоку ранити. Али има још нешто што нам се у овој ствари признати мора. За одгајивање стоке у опште а племените на по се, поред добре хране, главни је услов нега и његовање стоке. И од кржљаве стоке поред хране, ако се добро негује, мора изаћи добра стока, а од племените, ако се добро негује, изађе кржљава. За само пак неговање стоке главни је услов добра штала; да се може стока чисто држати и

од зиме сачувати. Ми пак видимо из наведених преписа порезних књига, да у цијела 3 села највише плаћа пореза 1 фор. 75 кр. Ђуро Бјелош у Драговићима, а то значи да цијело непокретно имање тога човека, дакле кућа, стаје, хамбарови, кошане, штале, свињци, не вриједи више него 440 фор. Каква онда мора да је његова штала, у којој стоку негује, и да ли се онда у опште може у таким шталама однеговати подмладак какве племените расе, а већ да и не спомињем све оне остале, чија непокретна имања не вриједи више од 50—200 фор. Какве ли тек у те масе могу бити штале у којима се стока негује?! Босанска је Влада подигла штале за оплођавајуће пастуве и бикове по свима скоро котарским мјестима, наравно на уласку у само мјесто, крај пута на видiku, тако да страни путник кад дође може одмах то уочити и сам се увјерити, како се влада о подизању сточарства брине. Ево оваким подизањем паркова и шеталишта, гледа Калај увјерити странца, да народ у Босни заиста напредује. На посљетку ми видимо још босанске прорачуне, које Калај делегацијама подноси, и помоћу којих он обмањује страни свијет о напретку Босне. И заиста ко не познаје стање ствари у овима, а пратио је босанске прорачуне од окупације до сад, тај је могао видети, да су прорачуни из године у годину све већи, и по њима да су, како десетина па и друге порезе, означене у буџету све веће, могао би према томе и даље мислити да заиста народ у привреди напредује. Али ми смо ево овде изложили и доказали, каквим се начином десетина процјењује и наплаћује, и сада мислимо, да ће свакоме јасно бити, да Калај заиста — да би имао новца на своје реформаторске и друге потребе и да би обмануо страни свијет — може сваке године десетину и остале порезе по свом жејифу повишавати. Јер шта је Калају то, да заповједи својим органима, да се урачунају у порез крмци и од 6 мјесеца под годину дана само да пореза у буџету већа буде, те с тим да докаже да и сточарство напредује, а шта му пак фали што сваке године заповједи да десетина мора бити строже пописана него прошле године, за тим кад на сваку оку жита десетине подигне само по 1 пару више, а на оку сијена по $\frac{1}{2}$ паре, па ето новаца куда ће више. Са њима може да подигне какве нове установе, а буџет ће свакако бити виши, те и с једним и другим он ће моћи обмањивати страни свијет, како Босна и народ у њој напредују. Није наше да се овде даље упуштамо, докле ће моћи Калај тако страни свијет обмањивати, и шта ће на посљетку из оваке управе Калајеве сљедовати? Ми смо овде ево показали, да Аустрија није испунила онога задатка, који је на своја плећа од Берлинског Конгреса примила.

СРБИН ИЗ БОСНЕ.

Примедба. Таблице о разним порезима односе се на страну 256-гу.

Уред.